Een donjon bij de Demer in Aarschot: de middeleeuwse woontoren bij het Kasteel van Rivieren te Gelrode komt even aan de oppervlakte.

Dirk PAUWELS (VIOE)

De muurresten gezien vanuit het Noordoosten

Bij tuinwerkzaamheden op het domein van het huidige Kasteel van Rivieren, gelegen in een beschermd parklandschap in de fossiele Vorsdonkmeander van de Demer te Gelrode, kwamen dit jaar even onder het maaiveld de zware muurresten van een vierkant gebouw aan het licht. In samenwerking met de huidige bewoner van het kasteel, die in al zijn enthousiasme meer had laten vrijleggen dan noodzakelijk was, en op aanvraag van het Agentschap RO Vlaanderen – Onroerend Erfgoed, heeft het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) een archeologische registratie van de resten uitgevoerd. Tijdens dezelfde campagne werden ook op een tweede locatie in het domein de muren van voormalige bijgebouwen gedocumenteerd.

De eerste locatie vlak bij het huidige kasteel bevatte restanten van minstens twee en waarschijnlijk drie gebouwen.
De meest in het oog springende muurresten behoren toe aan een middeleeuwse donjon of woontoren waarvan het bestaan tot nu toe enkel uit historisch bronnenmateriaal was gekend. De eerste vermelding van een slot op het domein van het kasteel van Rivieren gaat schijnbaar terug tot de 12de eeuw, de vroegst gekende heer is Karel II van Aarschot. De bouw van het eerste kasteel van Rivieren wordt op basis van de bronnen rond het midden van de 13de eeuw gedateerd, de vroegste afbeeldingen ervan stammen uit het einde van de 16de eeuw: de prachtige tekeningen in de albums van hertog Karel Van Croÿ tonen een imposante vierkante toren. Het uitzicht van de toren, met zijn kruisramen, uitgekraagde en gekanteelde weergang, hoge leien dak en dubbele schoorsteen, zou het resultaat zijn van herstellingen na de beschadigingen in de woelige jaren 1488-1489. De tekening geeft nog mooi de traditionele tweeledigheid weer: enerzijds de door water omgeven donjon die via een houten ophaalbrug is verbonden met het neerhof, dat op zijn beurt door een gracht is afgebakend en door een houten brug verbonden is met de omgeving.
1764 wordt algemeen aangehaald als een cruciaal jaar in de teloorgang van de donjon. In dat jaar liet Charles Henry Dirix de Bretel, secretaris van keizerin Maria-Theresia, 'het kasteel heel ende gansch afwerken' en op het pachthof een huis van 'plaisantie' bouwen. Hiermee lijkt de donjon weliswaar uit het zicht te zijn verdwenen, maar toch blijft hij duidelijk verderleven in de latere kadastrale kaarten tot in de 80er jaren van de 19de eeuw, wanneer Baron Oscar van den Eynde de Rivieren als laatste kasteelheer het huidige kasteel laat bouwen. Een kadasterkaart van 1889 bevat vervolgens geen enkel spoor meer van de donjon. Pas in 2007 duikt het gebouw in de bovenvernoemde omstandigheden weer op.

Hoekfundering van de donjon ' in verstek'

Ijzerzandsteenmuur met halfronde pilaster

De vierkante donjon meet 10,06 x 10,06 m en heeft een muurdikte van 2,10 m. Opgaand muurwerk en fundering zijn nog tot bijna 3 m hoog bewaard. Tegen de verwachtingen in – zelfs de bovengenoemde tekening liet door zijn donker kleurgebruik veronderstellen dat de toren in ijzerzandsteen was opgetrokken – is het gebouw voor zover bewaard volledig opgetrokken in Gobertangesteen. Aan de buitenzijde is zowel het opgaand muurwerk als de fundering in mooi bekapte blokken. Aan de binnenzijde is de fundering in ruwer bekapte Gobertange. Binnen- en buitenparament van de muren bestaan uit wigvormig en rechthoekig bekapte blokken met occasioneel lengtes van meer dan 100 cm en 10-15 cm dik, de muurkern is samengesteld uit onregelmatige steenblokken. In de noord- en zuidmuur is nog telkens één vierkant stellinggat aanwezig. Onderaan verbreedt de fundering d.m.v. drie trappen tot een totale breedt van 4,10 m. Zelfs de 'steenplaten' van deze trappen zijn in vernoemde steensoort, en op de hoeken van de constructie geven zij een mooi effect 'in verstek'. Op hun beurt rusten deze trappen, die samen 40-50 cm hoog zijn, op in de bodem ingeheide funderingspalen, die in de natte alluviale vlakte van de Demer voor de nodige stabiliteit van het gebouw moesten zorgen. De doormeter van de palen schommelt tusen 20 en 30 cm, hun lengte kon niet worden achterhaald. Toch konden zij niet verhinderen dat tenminste aan de zuidzijde de getrapte fundering naar binnen ging klinken.

Aan de binnenzijde van de toren gebeurt de overgang van fundering naar opgaand muurwerk door middel van een 25-30 cm brede richel. Aan de noord- en zuidzijde van de donjon zetten telkens 3 rechthoekige pilasters aan op deze richel. Volgens Frans Doperé, die zijn geoefende oog over het gebouw heeft laten gaan, droegen deze pilasters, die veel hoger moeten zijn geweest dan de bewaarde 100 cm, de balken van het plafond van de gelijkvloerse kelder. Aan de binnenzijde is de noordelijke hoek van de toren afgeschuind, een aanwijzing dat zich hier een in de muurdikte uitgespaarde trapgang bevond die een interne verticale circulatie tussen de verschillende niveaus toeliet.

Tegen de noord- en oosthoek van de donjon werd later een bakstenen gebouw opgetrokken dat, te beoordelen naar één vrijgelegde hoek, rustte op een fundering van ijzerzandsteenblokken met daaronder baksteenpuin. Aan de andere kant waren de baksteenmuren opnieuw koud gezet tegen een zware muur/fundering in ijzerzandsteenblokken, waarvan ten minste een gedeelte herbruikmateriaal is. De binnenmuren van de baksteenbouw, in een veel minder verzorgd metselwerk, staan ook weer in koud verband tegen de baksteenbuitenmuren. Onder een groot deel van deze bouw strekte zich een overwelfde kelder uit die volledig met bouwpuin was opgevuld.

Interessant is de ijzerzandstenen muur, die volgens Doperé, met zijn verbreding aan de donjonzijde mogelijk een onderdeel zou kunnen zijn van een poortgebouw. Opvallend element was alvast de halfronde pilaster in gelijkaardige blokken die in de muur was geïncorporeerd. Vast staat dat de muren van dit gebouw, die op een fundering in onregelmatig bekapte ijzerzandsteenblokken rusten, nog verschillende meter onder het gazon en de huidige inrit verderlopen. De bovenkant van de muren vertonen duidelijk sporen van brand.

Uit wat voorafgaat kunnen wij besluiten dat wij met een aantal gebouwen te maken hebben die elkaar in de tijd opvolgen en gedeeltelijk elkaars bouwmateriaal herbruiken:

- een donjon in Gobertangesteen
- een 'poortgebouw' in ijzerzandsteenblokken, waarvan sommige blokken duidelijk herbruikt zijn. Zijn zij een indicatie voor een oudere donjon in dit type steen, waarvan de blokken werden herbruikt bij de bouw van het poortgebouw voor de nieuwe Gobertange-donjon?
- een baksteenbouw die – te oordelen naar de baksteenfragmenten in de mortel aan de bovenzijde van de donjon – de toren én het 'poortgebouw' incorporeerde. De baksteenbouw rust op herbruikte ijzerzandsteenblokken, van het poortgebouw of van de oudere donjon? De bouwnaden en het kwaliteitsverschil in metselwerk tussen buiten- en binnenmuren van de baksteenbouw wijzen op verbouwingen.

Als wij ons concluderend beperken tot de resten van de donjon, kunnen wij enkel besluiten dat alles in het werk werd gesteld om met dit gebouw een gevoel van macht, status en rijkdom te communiceren. De afmetingen van zijn plattegrond maken hem tot één van de grootste van Vlaanderen, en als wij dit gegeven combineren met een vertikale opeenstapeling van 4 of 5 activiteitenniveaus (opslag, ontvangst, wonen, slapen, opslag/verdediging: zie Doperé en Ubregts 1991) eindigen wij sowieso met een imposant bouwwerk dat best 15 m hoog kan zijn geweest. Behalve macht werd ook rijkdom geëtaleerd: de fijne afwerking van het metselwerk, tot aan de funderingen toe, en dit in een streekvreemd gesteente dat waarschijnlijk over Gete en Demer moest worden aangevoerd, spreekt in dit opzicht boekdelen. Dit imposante bouwwerk dat de bocht van de Demer domineerde, en dat met zijn bleke kleur zal hebben afgestoken tegen de weinige andere monumentale gebouwen in lokale ijzerzandsteen, zal ongetwijfeld tot de verbeelding hebben gesproken. Gedurende enkele jaren zal de locatie het toneel van een bouwwerf zijn geweest, maar welke van de gekende heren van Rivieren verantwoordelijk was voor de bouw van dit statement van macht en welvarendheid is vooralsnog onzeker. Het bronnenmateriaal maakt het midden van de 13de eeuw aannemelijk, Doperé dateert het gebouw op basis van de steenhouwtechniek vóór 1400-1420. Dendrochronologisch onderzoek van de funderingspalen kan in dit opzicht een terminus post quem bieden, maar de eerste resultaten van het onderzoek van de houtmonsters worden nog afgewacht.

De tweede locatie ligt wat verder westwaarts nabij de Moutlaak, een beek die het domein doorkruist. Hier beperken de resten zich behalve een klein stuk baksteenvloer tot enkele muren/funderingen in baksteen of een combinatie van baksteen, ijzerzandsteen en een occasionele bekapte blok Gobertangesteen. De kadasterkaarten duiden op deze plek een aantal bijgebouwen van het kasteel aan, die klaarblijkelijk met behulp van recuperatiemateriaal uit andere gebouwen werden opgetrokken. Tussen de muren kwam een 1/24 daalder (thaler) van 1786 aan het licht, geslagen onder Frederik de Grote (1740-1786) en met op de voorzijde het gekroonde monogram RF in Antiqua schrift, op de keerzijde de vermelding 24 / EINEN THALER / A.

Beknopte bibliografie

Doperé F. & W. Ubregts, De donjon in Vlaanderen. Architectuur en wooncultuur, in: Acta Archaeologica Lovaniensia – Monographiae 3, Leuven, 1991.

Verlinden E., "Het eerste gehucht van Aarschot". De ontwikkeling van de dorpsgemeenschap van Gelrode, vanaf haar ontstaan tot het einde van het Ancien Régime, ongepubl. Lic. Thesis K.U. Leuven, 2002-2003.

Asse-Krokegemseweg. Eerste resultaten van het archeologisch onderzoek.

Kristine MAGERMAN, Ruben PEDE en Marc LODEWIJCKX

1. Aanleiding voor het onderzoek

Op 31 mei 2007 is de Onderzoekseenheid Archeologie van de K.U. Leuven van start gegaan met een grootschalig archeologisch onderzoek in een zone langs de Krokegemseweg in Asse. De aanleiding voor de opgravingen is de nieuwe verkaveling die Villabouw Francis Bostoen nv. op deze percelen heeft gepland. Het proefsleuvenonderzoek, in 2006 uitgevoerd door het Agentschap R-O Vlaanderen, leverde positieve resultaten op zodat beslist werd om tenminste op een deel van het terrein verder archeologisch onderzoek te laten plaatsvinden.

De eindverantwoordelijkheid voor het project ligt in handen van prof. Dr. Marc Lodewijckx terwijl de dagelijkse leiding wordt uitgevoerd door Kristine Magerman uit Asse die als wetenschappelijk medewerkster verbonden is aan de Onderzoekseenheid Archeologie. Ruben Pede werd aangeworven als assistent-archeoloog. De K.U. Leuven krijgt voor haar onderzoek de steun van studenten archeologie en vrijwilligers van de archeologische vereniging van Asse, Agilas vzw.
Het archeologisch onderzoek werd mogelijk door de financiële bijdrage van de bouwheer, Villabouw Francis Bostoen nv, die het grootste deel van de uitvoeringskosten op zich neemt, en dankzij de Gemeente Asse die twee arbeiders ter beschikking stelt voor de duur van het project. Bijkomend levert de Gemeente Asse een financiële bijdrage voor de tentoonstelling over de onderzoeksresultaten die gepland is voor het voorjaar van 2008.

2. Romeins Asse

In de loop van de 1ste eeuw n.C. ontwikkelde de Romeinse nederzetting van Asse zich rond een kruispunt van Romeinse wegen. Zeker vanaf het midden van de 1ste eeuw tot het begin van de 3de eeuw n.C. was Asse het economisch en bestuurlijk centrum van de regio (vicus). De ambachtelijke en industriële activi-